

BRANIMIR DONAT

10-74272583

W

GESTE i MASKE

Antun Soljan: KRATKI IZLET, Prosveta, Beograd, 1965. godine

„Kratki izlet“ po svojoj filozofskoj problematici također je roman egzistencije, možda smireniji, romaneskno doslednije ispričavan nego „Izdajice“ koji bijaše roman fragmenata, krhotine jednog te istog osnovnog stanja, jedne te iste egzistencijalne situacije difuznog središta koje nismo mogli, kao u tradicionalnim romanima, smatrati sumom svih zbivanja.

U književnosti, gdje su standardi viši nego nepozdrani i neprestano ovise o trenutnoj modi, o hirovima žušta, o stanju književnih akcija u velikim književnostima, gdje tradicija postoji samo zato da bi se na nju mogao deklarativno pozivati, pojave nekakvog književnog djela koje ne otkriva porođajne muke, djela u kojem se svi konci nalaze u jednoj smirenoj i sigurnoj ruci, i o ovom slučaju u ruci pripovjedača, izaziva nevericu kritike. Kritičar je po prirodi svoga posla skeptik, ali da li je njegov skepticizam uvijek na mjestu, nije li to izvjesna krinka iza koje se krije nesigurnost u vlastitosti svojih nazora, nije li to ironična neverica sigurniji uvod u svijet svakodnevnih perturbacija koje vode k inflaciji jedne vrste književnih djela ili pak k devalvaciji vrijednosti neke do tog časa zaboravljene struje unutar ove ili neke druge nacionalne književnosti? Sve su to pitanja koja izrastaju pred kritičarem koji pokušava jedno djelo uvijek promatrati u sveukupnosti težnja jedne generacije, njegove genetske opravdanosti tradicijom, pa čak i uvjetima koji potiču iz uzusa koje dikta moda jednog vremena, sa svim svojim sporednim implikacijama na estetskom, moralnom ili sociološkom planu.

Sjedeći nesporazum naše kritike vrlo često krije svoje duboke i zato vrlo opasne korijene u uvjerenju da se uvijek mora biti nov. Međutim, biti nov ne znači obraditi neki novi motiv, novu temu ili posvetiti pažnju nekom novom žanru, biti nov u književnosti, jednako kao i u slikarstvu, znači uvijek iznova ulaziti u problem, znači probijati svoj po sloj znanjenja, znači jednu ili više priča dovesti do krajnjih konzekvenci mogućih značenja. Jednako kao što slikar slikajući jednu mrtvu prirodu ne slika uvijek istu sliku, tako i romanopisac može u gotovo svakom svom romanu započeti od istih odnosa, od istih elemenata bajke ili basne, ironične ili stilističnog jezika svakodnevnog govora. Ove vodone bilješke govore uglavnom o nesporazumima kritičke oko drugog romana Antuna Soljana Kratki izlet (Prosveta, Beograd 1965), međutim, mi pristupamo ovom djelu kao varijaciji na jednu već poznatu temu, uostalom da budemo konkretni, na njegovu temu jer je Antun Soljan i u svom prvom romanu Izdajice pokušao kroz prividno pikaresknu formu izraziti „avanturne egzistencije“ svojih junaka, koji vrlo slično pokušavaju u romanesknoj formi izraziti najsuštinskije situacije modernog čovjeka sa svim njegovim dilemama, lutanjima i smjelim nalaženjem nekoncepcionalnih rješenja. Kratki izlet po svojoj filozofskoj problematici također je roman egzistencije, možda smireniji, romaneskno doslednije ispričavan nego Izdajice koji bijaše roman fragmenata, krhotine jednog te istog osnovnog stanja, jedne te iste egzistencijalne situacije difuznog središta koje nismo mogli, kao u tradicionalnim romanima, smatrati sumom svih zbivanja. Smisao ova Soljanova romana vidljiv je u svakoj pesni, u svakom pojedinom fragmentu koji pokušava ilustrirati svoju viziju, svoj ugođ gledanja, svoje stanovište, a koji implicira izvjesni romantizam propalih iluzija koje pokriva vrlo providnim veštom deklarativnom ili ironičnom saopćavanjem privatnog mišljenja. Ali Soljanova proza nije snažna u tonu, ona je moćna u svom odvijanju, u tehnici koja niz pripovedačkih postapaka ujedinjuje u jednu koherentnu viziju svijeta koji nije ni konačan, ni točtan, nego predstavlja zbir krhotina slobode i odvsnosti, akcije i kontemplacije.

Kratki izlet je u suštini drama egzistencije izražana za autentičnim, dok je kao romaneskna građna jednostavna i vrlo dinamično ispričivajana priča o jednoj studentskoj naučnoj ekskurziji negdje u Istri pedesetih godina. To je priča o mladom nadobudnom novinaru koji se slučaj-

no obreo u društvu kolega povjesničara umjetnosti i tako, u šarenom društvu na čijem se čelu nalazio Roko, — jedan od onih profesionalnih vođa koji žive u našoj književnosti još od Donnanovićevih vremena jedan od onih aktivista apsurda, jedan od onih proroka koji ne znaju svrhu svojih akcija, koji ne poznaju smisao svojih prorokstva, jedan od njih koji propovjeda u vjeru, stvaraju cijelu teologiju dužnosti, sakraliziraju profano, ali na kraju otkrivaju svoju prazninu, svoju nemoguć da stvore jedinstvenu ideju o čovjeku, njegovim dužnostima, — započinje svoju pustolovinu. Taj vođa zvan Roko, o kojemu se mnogo govori, to na trenutke gotovo središnje lice zbivanja oko koga se pletu svi konci romaneskih odnosa, na kraju romana postaje isto tako nestvarno kao što je i na početku romana; on se više nigdje ne može susresti, jer je bio samo funkcija jednog povijesnog trenutka, a ne izraz čovjekove samosvijesti. Taj delegirani heroj konačno je izgubio svoj mandat i jednostavno išezao iz ljudskog vidokruga, jer se njegova ljudska samosvijest nije uspjela ni za trenutak izdignuti iznad ubova njegovog identiteta. Njemu nastupit postoji cijela grupa protaagonista koji ne simboliziraju svojim veselim, a ujedno i patetičnim prisustvom nikakav mit, nikakvu filozofemiju kojom je unaprijed određen njihov stav prema njihovom položaju u svijetu. Njihova fovistička razdraganost životom, duboko povjerenje u slučaju, raznolikost detalja koji ih diferenciraju, a ipak povezuju u anonimne junake našeg vremena predstavlja svjetovni romaneski buklet tipos karaktirističan za suvremeni roman. Sve su to pojestinci, a ipak oni romanesko postoje samo onda kada predstavlju masu. Njihova emfatičnost i zamor, patetička dubokog življenja i neodgovornost u socijaliziranju, kao i mogućnost da žive svoj život jedino kada su oslobođeni obaveza sumorne svakidašnjice, ta potreba da se što potpunije iskoristi „renta“ slobodnog vremena i sloboda koja im se pruža kao strancima, usitnina predstavlju zanimljivu sintezu onog čovjeka s dužnostima socijalne i društvene angažirane proze.

Soljan se nije zadovoljio lijepom i ciničnom ulogom tradicionalnog pisca, da bude izvanik društva koje na ovaj ili onaj način učestvuje u zbivanjima svog romana, da bude suferi generacije za koju glavno lice govori:

Panika i apatija su prokustova postelja na kojoj se raspinje duh moje generacije. Između te dvije optreke mogao bi postojati cijeli niz stanja za koja su nas usliši da smatramo zapravo normalnim. Ali kao da je neka bezobzirna i strašna ruka izbrisala iz svih nas te prelazne nijanse. Mi nismo bili sposobni ni jednog jedinog časka živjeti u nekoj stabilnijoj duhovnoj ravnoteži. Zato je to tako? Ne znam. Toliko stvari ne znam baš o mojoj generaciji. Uvijek mi se činilo da su pokoljenja prije našega toliko jasnija.

Znam jedino da su me do ludila, do hysteričnog drhtanja doveli na napulj, eksplozije panike, koje bi jedine bile u stanju da nas trgnu iz apatičnog lavenja i bezvoljnog prihvaćanja svega što nam se prižalo ili nametalo. Da li bi to iz nas naglo progovorili kakvi urođeni prenatilni užasi, koje smo inače uspijivali oslikivati i kontrolirati jedino potpunim zatvorenjem duha, želja, sebe, nade, nekakvim vršim samozastite, kakva je apatija? Koliko sam puta sažaljevačio svoje drugove, mrzilo i prezirao sebe što ne znamo ili ne možemo živjeti bez tih ekstreme, izvan tog kalupa krajnosti u koji smo se zatvorili, živjeti u jednom vedrom ekvilibriju, u ohrabrujućem oslonac razuma. Ali bio sam bespomoćan kao i drugi.

Ova dilemma koja se tokom odvijanja romana pretvara u traganje za identitetom ne samo glavnog junaka nego i cijele jedne generacije čiji je on predstavnik i oko kojeg se plete realističko čtivo jednog u suštini ipak alegorijskog romana čija je ozbiljnost na kraju vještom akcijom ironično degradirana na brozolepi žurnizam — kojim razbija u običnu iluziju sve ono što je nalikovalo romantičnoj ispričavan-

ti jedne nesretne i gole duše. Junak je na kraju romana poražen, ali on svjedeno navlači na svoje lice obazu hinjene supternosti. Pod jakim mediteranskim suncem, opijena životom i vinom istarskih vinograda, opskrbljena licencom ferijalne slobode ova maša zajednika, klapa vršnjaka, slučajna skupina ljudi vezanih istim interesima — što li? ulazi u jednu pastoralnu igru čiji protagonisti vođeni ne toliko potrebom da se posvete svojoj struci koliko iz neophodnosti da uđu u jednu životnu avanturu koja će se sticanjem okolnosti pretvoriti u „avanturu egzistencije“, tako da svi koji očekivše idiličnu odlogu mogu zatvoriti stranice ovog romana razočarani, a možda čak i ispunjeni uvjerenjem da su prevareni. Ali moderna umjetnost svoju snagu, svoje suštinsko značenje crpe iz dvosmislenosti, iz pseudologije, pa je tako i ovo Soljanovo djelo na neki način otvoreno, ono ne znači, već ono može imati jedno od značenja koje implicira. Idijala ekloge morala je biti narušena, jer ma koliko i dodirivala mnoge probleme suvremenog čovjeka, jednako kao što se odnosi i na mnoga pitanja moderne proze, problematici ovog romana više sakralna jednostavno samo u kontemplativno bistrini osnovne ideje.

Antropološki gledano Kratki izlet svojom problematicom nije ni jednostavan za tumačenje, a niti u značenju tradicionalan roman. Doduše problem nam se u jednom trenutku pričinja poznat, kao da smo se s njim susreli već negdje u strukturi klasičnih romaneskih djela, ali i to je jedna od onih varki koje predstavlju dosta značajni, a možda čak i vertikalni oslonac djela ironične strukture koja apeliraju na nova tumačenja, na ostvarenje aktivne slobode koja je uvijek samo jedno tumačenje izabrano između ostalih mogućih interpretacija.

Tako kada glavni junak na kraju romana napušta i samostansku ruševinu i redovnika Eremiju i Roka, i kada baulja kroz tamu hodnika, pored bochovskih čuvida, opsjednut idejom vraćanja, gonjen nepoznatim sumovima koji dopiru iz vlačnog podzemlja, on ne napušta svijet iz kojeg je krenuo, a niti se vraća u neki novi, on ne prestano u zagrljaju jedne stvarnosti, koju ne može promijeniti niti njegova romantična želja da ostavi nešto iza sebe. Ostala je doduše možda poneka iluzija. Svijet u koji se vratio dočekao ga je ništem i siv, ona čarobna zvijezda koja se u jednom trenutku pokazala u okviru šupleg krova samostanske kapele, nije nigdje više sjala, čak ni u njegovom srcu. Iako je u jednom trenutku svoje avanture krenuo stazom koja vodi rješenju vječnih pitanja (a ona su jednako egzistencijalna kao što su i teološka), Soljan ih nije želio rješavati, on nije pokušavao igrati salonskog moralistu, nego je gotovo s pasijom drevnih romanopisaca pikarskih romana, svoj junaka uputio drumom života na kojem će se uplesti u niti egzistencijalnih problema. Stranac ostaje stranac, oboga nekoga li samo razbio jednu iluziju izraslu na tlu sentimentalna, koja mu je prividno pružala mogućnost za dramsko tretiranje ljudske egzistencije. Soljanov junak odbacuje prividno rješenje dilema koje ga progone, ali on istovremeno pjesnički viziju ne unistava sumnjom, već pokušajem da je empirijski provjeri. Iz svega toga možemo izvući jednu filozofsku konkelvenciju ovog romana — tajna jedne egzistencije je njeno postojanje, a ne njena upletenost u dramsku koncepciju ljudske sudbine.

No ovo što bi mogli nazvati idejnom struktrom ovog veoma vješto ispričivanog romana dosta je razvedeno, i neizne implikacije karakteristične su utvoro za svako otvoreno djelo. Antagonista Roka, kapetan bez kompasa, prorok bez vjere ne smije biti shvaćen samo kao epizodna ličnost potrebna da bi se mogla stvoriti izvjesna dramska napetost, on se zaista ponekad mora ponašati kao

one pomalo smiješne figure već tradicionalne barokne proze alegorijskog karaktera, koje na svojim prstima nose običan transparent s natpisima vrhina, podlost ili slično u tom duhu, no on ipak ne postoji samo zato da bi mogao protagonista egzistirati osvijetljen jarkim svjetlom ubičajenog antiteškog prikazivanja. On doduše nije nikada postao ličnost uostalom to ne možemo reći ni za jedno lice što je protrčalo pred nama na stranicama ovog romana noseći u svojim rukama štafetu palicu jedne generacije. Kako nam se čas predstavlja kao djabolična ideja, čas kao smiješan i namočan lik. Čas je duh koji govori prorokstva u koja možemo sumnjati ali koja zvuče kao da su uzeta iz rječnika našeg vremena, čas u svom aktivizmu postaje gotovo nestvaran i polako roni u dubine piševe alegorijske konstrukcije, da bi izronio s nekom sumnjom na usnama.

Put do Gradine, tog imaginarnog čitja ovog putovanja koje se pretvorilo u roman, neobično je zamršen. Za Gradinu niko nije čuo, niko ne zna gdje se nalazi, put do nje poznaje samo Roko, ona stoji negdje u prostoru pred našim, možda u „perspektivi“, da se prema izmisljenom žargonu novinara i političara.

Putovanje istarskim drumovima, zatim scene u starom ruševnom samostanu, epizoda s nepostojećim freskama, ili ona gotovo fantastično infernalna scena s tri žene na niskom pruzoru seske kuće nauštenog i u vretom suncu utopljenoj seia — više su nego upečujljive. U toj erotskoj i očito simboličnoj slici, zatim u prizorima pikanje u konobi nekog starca, kupovina napuštene kuće i imanja (ta želja za zavlačenjem) Antun Soljan je pokazao svoje pripovjedačko i romaneskno umeće. Ovi elementi Kratkog izleta čine ovu prozu romanom i oni su sami po sebi djelotvorniji od teže koju nosi, a koja bi ga definirala samo svojom suvremenošću.

Sve to ne govori protiv našeg uvjerenja da je Kratki izlet intencionalna proza, iako se radi zapravo o autobiografiji jedne generacije (jasno nije odmah rječi o društvenom romanu) koja svojim sadržajem smjera prema nečemu što nije doživljeno, ali čije prisustvo predstavlja dio naše sudbine. To ne znači da je Kratki izlet samo neka intelektualna romaneskna basna što su primijetili neki kritički ovog romana. Njegova zanimljivost, međutim, ne izviru samo iz gotovo opasne, ali tako zadovoljive jednostavne superiornosti s kojom je ispričivajana. Postoji nekoliko manova ovog djela koji bi mogli zanimati kritičare suvremene proze. Uostalom zašto ne spomenuti još jednom aspekt dokolice kao kritičke svakodnevnog života, a zanimljivo bi bilo osvrnuti se na dinamogenost priče itd.

Soljan je i u ovom romanu, kao i svaki vrstan pripovjedač, nabrojili kada iz scene u sceni, u situacije u situaciju plete tkanje svojih pogleda. Tada iz konkretnog materijala ne izvodi zaključke, on se sami stvaraju, nego kada prihvaća gotove formulacije i to naročito filozofske prirode i kada na njih pokušava projicirati slike iz svijeta svoj i našeg, iz svijeta koji je razapet između moćnih ali slijepih poriva i superiornog, ali zato beznadno nemoćnog duha. Na tom polariitetu prirode i ideja, Soljan je sazdao građevinu svog prvog romana Izdajice (1961), a eto sada i drugi roman. Klasična jednostavnost pričaoča nije našla podršku u klasičnoj koncepciji čovjeka, jer brojnost tumačenja to isključuje, no postavlja se aktualno pitanje koje je uostalom u izvjesnoj mjeri implicirala ovaj roman kao cjelina — a to je pitanje ljudske slobode, odnosno namogućnosti da čovjek izmijeni svoju sudbinu prema pravilima nekog višeg principa ili poretka koji isključuje čovjekovu povijesnu situiranost. Utoliko je Soljan pisac svog vremena.